

Miloš Baković Jadžić

DIMITRIJE TUCOVIĆ I SRPSKA SOCIJALDEMOKRATIJA U VREME BALKANSKIH RATOVA I PRVOG SVETSKOG RATA

„... za Evropu najbolje rešenje balkanskog pitanja jeste u tome – da ga Evropa nikako ne rešava. I ko suzbija svaku kolonijalnu politiku evropskih kapitalističkih sila, ko ih sprečava da se mešaju u odnose balkanskih država i naroda – taj je mnogo učinio za održanje svetskog mira, taj vrlo uspešno sprečava svetski rat.“¹

Godine 2014. obeležavamo stogodišnjicu početka Prvog svetskog rata. Domaća javnost i mediji do sada su najčešće komentarisali „kontroverze“ vezane za Sarajevski atentat, Gavrila Principa i Mladu Bosnu, uzroke i povode Prvog svetskog rata i eventualnu umešanost Kraljevine Srbije u njegovo izbijanje, i sl. Mnogo ređa su na našim prostorima, obeleženim u poslednjih četvrt veka antisocijalističkom histerijom i istorijskim revizionizmom, podsećanja na lik i delo Dimitrija Tucovića, kao i na istoriju srpske socijaldemokratije koju je upravo on predvodio pre sada već više od jednog veka. Kako to da je u Kolubarskoj bici², od 16. novembra do 15. decembra 1914. godine, pogi-

nuo jedan od tada najpoznatijih balkanskih marksista i jedan od retkih evropskih socijaldemokrata koji su se ratu principijelno protivili?

Tucović je nakon raspada SFRJ, kad je i pominjan u domaćoj javnosti, pominjan ređe kao prvi veliki radnički vođa, a češće ili kao Srbin koji je podržavao nezavisnu Albaniju i koji se protivio odbrani Srbije od napada Dvojne monarhije ili kao antinacionalistički i „moderni“ političar, tvorac prvog antiratnog programa u srpskoj političkoj istoriji. On zaista nije podržavao ratove u kojima je Srbija učestvovala početkom XX veka, ali nije bio ni „izdajnik“, ni „pacifista“, ni „realpolitičar“ u smislu značenja koje ove oznake imaju danas. Uz to, ondašnja srpska socijaldemokratija nema pandan u današnjem političkom vremenu: njen antinacionalizam i kritika militarizma su bili sastavni delovi jasne antikapitalističke pozicije, a njen antikapitalizam je bio dosledno antiimperijalistički i ona nije birala manje zlo između domaćih i stranih elita, između Istoka i Zapada.

Pre nego što pređemo na glavnu temu ovog teksta, nužno je ukazati na globalni i regionalni kontekst koji je obeležio početak „kratkog XX veka“ (Eric Hobsbawm).

1 Dušan Popović, Iz Pisma Međunarodnom socijalističkom birou, jul 1912. godine, navedeno prema: Sergije Dimitrijević, Socijalistički radnički pokret u Srbiji, 1870-1918, Nolit, Beograd 1982, str. 200.

2 Kolubarska bitka je završena iznenađujućom pobedom srpske vojske koja je veštom kontraofanzivom odbacila brojčano i oružano jače austrougarske trupe preko Drine, u Bosnu. Značaj bitke nije samo u tome što je osujećena namera Dvojne monarhije da sopstvenim snagama odmah na početku izbaci Srbiju iz rata, nego je i u tome što je i Nemačka bila primorana da pošalje trupe na Balkanski front. To je Centralne sile neplanirano opteretilo na drugim frontovima.

GLOBALNI POLITIČKO-EKONOMSKI KONTEKST POČETKOM XX VEKA

Do kraja XIX veka uglavnom je završena kolonijalna podela sveta. Najmoćnije kapitalističke države, mahom evropske, gospodarile su ogromnim prostranstvima na svim kontinentima. Veliki deo akumuliranog bogatstva u metropolama stvoren je eksploatacijom kolonija. Ova činjenica, koja demistifikuje „civilizacijski nivo“ vodećih svetskih sila tog vremena, često je zanemarivana u romantizovanim predstavama istorija tih država, a posebno u savremenim postsocijalističkim državama, čije su nove elite zaostajanje u društvenom razvoju za zapadnim zemljama neretko pripisivale kulturnim i drugim ne-ekonomskim faktorima, ako ne i samoj socijalističkoj prošlosti.

Na početku XX veka do novih teritorija moglo se doći jedino preotimanjem onih koje su već bile u nečijem posedu, pre svega britanskom i francuskom. „Mlade“ imperijalističke sile, tek ujedinjena Nemačka i Italija, ali i SAD i Japan, priželjkivale su novo mešanje karata u imperijalnom „špilu“. Trvenja su otpočela a razmeđi vekova, a kulminirala globalnim sukobom 1914. godine.

Imperijalističke sile su se grupisale na osnovu ekonomsko-političkih i vojnih interesa. Nakon što se savezu Nemačke i Austro-Ugarske (1879) pridružila i Italija, nastao je Trojni savez (1883). Odgovarajući na njega, Francuska i Rusija su se počele približavati i 1892. godine su sklopile savez. Kada je 1904. godine zaključen britansko-francuski, a 1907. godine i britansko-ruski sporazum, oformljen je drugi imperijalistički blok: Trojni sporazum ili Antantu činile su Francuska, Rusija i Britanija³. Stvaranje ovih blokova, koji nisu bili lišeni ni unutrašnjih tenzija, podsticalo je trku u naoružavanju i konstantno dovodilo do kriza, od kojih su mnoge mogle da budu okidač i pre atentata na Franca Ferdinanda. Na primer, Marokanska kriza je u dva navrata (1905-1906. i 1911) pretela da se pretvori u fransusko-nemački sukob, a zatim u opšti sukob vojnih blokova.

Pretenzijama centralno-evropskih sila na prodor ka Bliskom istoku (Berlin-Bagdad) na putu su stajale i balkanske državnice, već tada nedovoljno jedinstvene. Naravno, i Rusija je bila vrlo zainteresovana da se kao sila nametne na Balkanu, od kojeg je Turska već počela da odustaje. Zato su previranja na balkanskim prostorima imala mnogo širi značaj, bivala pomno praćena u imperijalnim centrima i dovodila do kriznih stanja u međunarodnim odnosima (ustanak u Makedoniji 1903, austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine 1908, balkanski ratovi 1912. i 1913. godine). Ipak, sve do 1914. godine imperijalističke sile su uspevale da izbegnu međusobni opšti sukob, čekajući „pravi trenutak“.

POLOŽAJ SRBIJE NA RAZMEĐI VEKOVA I ODNOS SA AUSTRO-UGARSKOM

Srbiji je politička nezavisnost potvrđena tek odlukom Berlinskog kongresa (1878). Zbog svog geopolitičkog položaja, Kneževina, a od 1882. Kraljevina Srbija je bila sastavni deo tzv. Istočnog pitanja, u kome su velike evropske sile imale svoje strateške interese. Dvadesetpetogodišnji razvitak (do Majskog prevrata 1903) predstavljao je istinski prelom u njenom privrednom životu. Ovaj period obeležen je velikim društvenim promenama nastalim prodiranjem kapitalističke privrede.

Tadašnji vladari, kralj Milan i kralj Aleksandar Obrenović, bili su, u pogledu razvijanja i orijentacije srpske privrede, ograničeni uslovima pod kojima je Srbija stekla međunarodno priznanje kao samostalna država. Naime, srpski pregovarači na Berlinskom kongresu više su vodili računa o teritorijalnim proširenjima nego o ekonomskim pitanjima. Pojedini ugovori, proizašli iz Kongresa, odredili su u velikoj meri zavisnost srpske privrede od moćnog severnog suseda.

Car Franc Jozef je saglasnost da Srbiji prizna političku nezavisnost uslovio zahtevima za izgradnjom železničke mreže, čime bi Beč i Carigrad bili spojeni prugom o trošku Srbije, za koji je bila prinuđena da uzima velike i skupe inostrane kredite, i za regulisanjem saobraćaja Dunavom po kojem bi austro-ugarska plovidba bila slobodna i uz isključivanje uticaja drugih sila, kao i nametanjem trgovinske obaveze kojom bi Srbija bila tretirana kao tranzitna zemlja u tursko-austrijskom robnom prometu. Dok je Austro-Ugarska visokim carinama štitila svoje tržište od zapadnih industrijskih država, zahtevala je povoljne uslove za izvoz svoje industrijske robe na Balkan.

Ugovorima sklopljenim do kraja XIX veka Srbija je došla u još teži položaj, jer je Beč obezbedio gotovo potpuni monopol nad srpskim izvozom stoke i žita. Kad tome pridodamo generalno mali obim srpske spoljne trgovine i slabu raznovrsnost izvozne ponude, postaje jasno da je pod takvim okolnostima integracije u međunarodnu podelu rada Srbija mogla vrlo ograničeno da se razvija.⁴

Poslednjih godina vladavine Obrenovića seljaštvo je osiromašilo, radnicima su uskraćivana politička i sindikalna prava, građanstvo je bilo opterećeno velikim porezima, a predstavnici krhke domaće buržoazije bili su nezadovoljni ekonomskom zavisnošću od Beča.

Protiv Obrenovića delovale su i pristalice konkurentske dinastije Karađorđevića. Konačno je došlo i do organizovanja oficirske zavere.⁵ Majski prevrat, okončan ubistvom kralja Aleksandra Obrenovića, bio je

³ Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Centar za liberterske studije, Beograd 2013, str. 37 i dalje.

⁴ Mari-Žanin Čalić, *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, Clio, Beograd 2004, str. 108-121.

⁵ Nikola Gaćeša, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2001, str. 52 i dalje.

više od obične dinastičke promene. Tek nakon 1903. godine počelo je stvaranje minimalnih uslova za delimično ograničavanje monarhističke vlasti. Uvedena je formalna politička demokratija, koja naravno nije podrazumevala opšte pravo glasa, a time ni mogućnost efektivnog političkog organizovanja celokupnog stanovništva. Ipak, ponovno uspostavljanje parlamentarizma omogućilo je aktiviranje ranije osnovanih građanskih političkih partija, ali i pokretanje novih.

Takođe, dolazak druge dinastije i nove političke garniture na vlast omogućio je pokušaj oslobođanja od dugogodišnje štetne vezanosti srpske privrede za austrougarsku. Ovaj manevar nije mogao biti obavljen mirnim i obostranim dogovorom. Novi kurs privredne i spoljne politike započet je nakon što je 1904. godine istekao dotadašnji trgovinski ugovor sa Austro-Ugarskom. Srbija je počela da radi na stvaranju carinske unije sa Bugarskom (1905) i da pregovara sa drugim evropskim državama o kreditima i kupovini naoružanja (1906).

Za Dvojnu monarhiju nije bilo prihvatljivo da bude isključena iz ovih poduhvata, pa je pribegla standardnoj meri zatvaranja svojih granica za uvoz i transport poljoprivrednih proizvoda iz Srbije. Ali, ovog puta je Beograd odgovorio: uveo je nove znatno više carinske tarife na austrougarsku robu. Tako je započeo „carinski rat“ (1906-1911) između Srbije i Austro-Ugarske, koji je imao i ekonomske i političke uzroke i u kojem su bile sažete sve protivrečnosti koje su se nagomilale između ove dve zemlje.

Mada je sukob u početku izazvao ekonomsku krizu u Srbiji, nakon nekoliko godina je podstakao delimičan razvoj domaće industrije koja je pokušavala da nadoknadi nedostatak uvoznih proizvoda. Kako je Srbija potom uspeła i da diverzifikuje svoju izveznu ponudu i da zaključi niz aranžmana sa drugim državama, ne samo da su posledice sukoba ublažene, nego je blokada gotovo razbijena. Carinski rat je okončan stupanjem na snagu novog austrijsko-srpskog trgovinskog ugovora koji je konstatovao kidanje ekonomske „pupčane vrpce“ između dve zemlje.⁶ To što je srpska privreda prestala da bude zavisna od austrougarskog tržišta naravno nije značilo da nije postala zavisna od drugih centara političko-ekonomske moći.

Posledice promena odnosa između Beča i Beograda na privrednom polju odrazile su se i na politički teren. To se jasno pokazalo tokom aneksione krize 1908. i 1909. godine, kada je tek austro-ugarskom direktnom pretnjom ratom stišano negodovanje Srbije zbog aneksije Bosne i Hercegovine, kao i u vreme Balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, kada je Austro-Ugarska osujetila izlazak Srbije na Jadransko more preko albanskih teritorija i podržavala i huškala Bugarsku protiv Srbije.⁷

Tokom Carinskog rata Srbija se opredelila za Antantu. Zato su odnosi između Austro-Ugarske i Srbije posle Balkanskih ratova postali još zaoštreniji, što je produčilo već postojeće brojne suprotstavljene interese između sila Antante i Centralnih sila.

SRPSKA SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA I DIMITRIJE TUCOVIĆ

Prve socijalističke ideje u Srbiji javile su se u člancima Živojina Žujovića krajem šezdesetih godina XIX veka.

Počeci socijalističkog pokreta vezani su pak za aktivnosti Svetozara Markovića (1846-1875), koji je pružio i originalne konceptualne doprinose („preskakanje“ kapitalizma i uspostavljanje samoupravnog agrarnog socijalizma na temelju tradicionalnih zadruga).⁸ Posle početnog poleta 70-ih i 80-ih godina, obeleženog delatnošću Svetozara Markovića i Mite Cenića, 90-ih godina XIX veka je nastalo relativno zatišje koje predstavlja prelazno razdoblje u razvoju pokreta. Tome je razlog bio i postojeći nivo kapitalističkih društvenih odnosa koji jesu bili dominantni ali ne i dovoljno razvijeni.

Uprkos nepovoljnim političkim i opštedruštvenim uslovima tokom poslednje decenije XIX veka, u Srbiji su zabeleženi primeri organizovanja radništva, pa čak i pokušaji osnivanja radničke partije.⁹ Pokušaji su ponavljani u nekoliko navrata od 1889. do 1900. Devetnaest tada postojećih radničkih organizacija poslale su svoje delegate u Beograd, 1902. godine. Tom prilikom je osnovan Centralni odbor koji je usaglašavao celokupnu delatnost pokreta, u kojem su se već isticali Radovan Dragović¹⁰, Dimitrije Tucović i Triša Kaclerović¹¹. Iako je u odboru došlo do podele na marksističku i reformističku struju¹², on je odigrao važnu ulogu u pripremi i izvođenju martovskih demonstracija 1903. godine.

Značajnu ulogu u propagiranju socijalističkih ideja odigrala je socijalistička štampa: listovi „Socijal-demokrat“ (1895-1896) i „Radničke novine“ (1897. i 1902-1914), Socijalistička biblioteka (1907-1914), u kojoj su objavljivana dela klasika marksizma, kao i teoretski partijski časopis „Borba“ (1910-1914).

U uslovima nerazvijenosti srpskog društva, uloga

8 Videti u: Latinka Perović, Srpski socijalisti 19. veka, Rad, Beograd 1985.

9 Među zagovornicima ove ideje treba istaći Andru Bankovića, Kostu Jovanovića i Dragišu Lapčevića.

10 O prvom srpskom marksisti videti u: Darko Delić, Radovan Dragović, u: „Solidarnost“ [časopis grupe Marks 21], Beograd, br. 6. i 7, januar i februar 2009.

11 Njihove biografije videti u: Đorđe Tomić i Krunoslav Stojaković, Iz povijesti jugoslavenske ljevice od početka 19. stoljeća do izbijanja Drugog svjetskog rata. Skica poglavlja koje nedostaje, Perspektive 07/2013, RLS, Beograd 2013, str. 23 i 30.

12 Početkom XX veka, u pokretu, a potom i u stranci, vodile su se borbe za ideološku hegemoniju. Marksističko jezgro, koje su pre svega činili Dragović i Tucović, uspeło je da do 1905. godine potisne krilo predvođeno Jovanom Skerlićem.

6 Čalić 2004, str. 157-165.

7 Mari-Žanin Čalić, Istorija Jugoslavije u 20. veku, Clio, Beograd 2013, str 74-76 i 81-85.

mlade i napredne inteligencije u radničkom pokretu je bila veoma značajna. Godine 1894. osnovan je Klub studenata veliko-školaraca, koji se zalagao za socijalističke ideje. Klub je prišao Centralnom odboru (1902) i zajedno sa njim učestvovao u martovskim demonstracijama (1903).

Majskim prevratom 1903. godine i uspostavljanjem parlamentarizma stvoreni su povoljniji uslovi za razvijanje radničkog pokreta i za njegovu organizovaniju delatnost. Iste godine napokon je osnovana radnička stranka: Srpska socijaldemokratska stranka (SSDP)¹³. Ona se u izvesnoj meri ideološki i organizaciono distancirala od radničkih i socijalističkih inicijativa koje su joj prethodile, jer je nastajala i stasavala u delimično drugačijim uslovima u odnosu na devetnaestovekovne. „Čak i pod pretpostavkom da je taj 'raskid' sa starijim socijalističkim akterima, odnosno idejama, o kojem Tucović piše, možda samo dio prikaza namijenjenog njemačkim kolegama, razlike između 'nove' socijaldemokratije u Srbiji i njezinih preteča jasno su se ocrtavale već u ukupnom političkom kontekstu. Ali političke teme poput radničkih prava, sukoba kod kolektivnih pregovora i sl. nisu dugo bile u fokusu srpskih socijaldemokrata, jer su već ubrzo sve do Prvog svjetskog rata europski socijaldemokrati bili suočeni sa sasvim drugim izazovima.“¹⁴

Program SSDP je bio kopija Erfurtskog programa nemačke socijaldemokratije.¹⁵ U njemu je osuđena politika građanskih stranaka kao izraz klasnih interesa buržoazije, zahtevana je svetovnost škole, ravnopravnost žena¹⁶, usvajanje radničkog zakonodavstva koje će ograničiti radno vreme, zabraniti dečji noćni rad, regulisati isplate nadnica i obezbediti nedeljni odmor. SSDP, kao članica Druge internacionale, programski je definisala svoje političke namere kao borbu ne samo za poboljšanje položaja radničke klase, već i za ukidanje klasne vladavine, pa i samih klasa, tj. za uspostavljanje socijalizma.¹⁷

Aktivnost SSDP od 1903. do 1914. godine bila je mnogostruka i uticaj stranke na društveni život Srbije nadmašivao je broj članova i glasova dobijenih na izborima¹⁸. Stranka je počela da prodire i u seoske sredine,

posebno od 1910. godine, ali je glavno uporište i dalje imala u gradovima. Socijalistički poslanici Mihailo Ilić, Dragiša Lapčević, Triša Kaclerović i Dimitrije Tucović istupali su sa parlamentarne govornice protiv ugrožavanja radničkih prava, stranih zajmova, ratnih kredita, militarizma... Zahvaljujući upornosti SSDP, Srbija je dobila radničko zakonodavstvo kojim je ograničeno trajanje radnog vremena na deset časova i omogućeno sklapanje kolektivnih ugovora, a kojim su žene i deca oslobođeni noćnog rada.

Paralelno sa svakodnevnim borbom za radnička prava, stranka se u razdoblju od 1903. do 1914. godine suočavala i sa nizom drugih pitanja i bila primorana da zauzme stav prema sindikatima, seljaštvu, nacionalnom pitanju i ratu.

Unutar SSDP su se sukobljavala mišljenja o odnosima između partije i sindikata. Prema jednoj grupi trebalo se fokusirati gotovo isključivo na borbu za poboljšanje materijalnog položaja proleterskih masa, što je praktično značilo da bi partija trebalo da bude podređena sindikatu. Zasluga je Dragovića i Tucovića što su takva shvatanja odbačena: prevladalo je mišljenje da je političko organizovanje radništva preduslov i za uspešnu ekonomsku borbu.

Vođstvo SSDP je isticalo da je seoski proletarijat saveznik radničke klase u borbi protiv kapitalizma. Glavni zastupnik takvih shvatanja o seljaštvu u rukovodstvu SSDP bio je Dušan Popović. On je isticao da je ekonomski položaj širokih masa seoskog stanovništva takav da one prepoznaju svoje interese u socijalnoj demokratiji. Ovakvim partijskim stavom bi se mogao objasniti relativno veliki broj pristalica i glasača i među seljacima.¹⁹

SSDP se zalagala za pravo svakog naroda na samoopredeljenje, odbacujući svođenje nacionalnog pitanja na kulturnu autonomiju kao što je to zagovarala austro-ugarska socijaldemokratska partija (austromarksizam).²⁰ Na Kongresu Druge internacionale 1910. godine u Kopenhagenu, SSDP je optužila austro-ugarsku partiju za podržavanje aneksije Bosne i Hercegovine, argumentujući da je time pomagana zvanična politika Beča. Doslednost socijalističkoj antiratnoj politici i internacionalističkoj orijentaciji SSDP je dokazala u periodu 1908-1918.

STAVOVI SSDP PREMA ANEKSIJI BOSNE I HERCEGOVINE, BALKANSKIM RATOVIMA I POHODU NA SEVERNU ALBANIJU

Sve balkanske socijaldemokratske partije su prihvatile stav Druge internacionale o suprotstavljanju po-

13 Na VII kongresu (1909) stranka je promenila ime u Srpska socijaldemokratska partija (SSDP).

14 Tomić-Stojaković 2013, str. 5.

15 Dimitrijević 1982, str. 93 i dalje.

16 Interesantno je Tucovićevo prisustvo na Drugoj međunarodnoj konferenciji žena socijaldemokratkinja (Kopenhagen, 1910). Iskustva je, po povratku, preneo srpskim socijalistkinjama. „Kada se u partijskim i sindikalnim organizacijama pojavio veći broj žena, Tucović je odmah bio tu: da objasni od kolikog je to značaja za pokret, pa je pomogao osnivanje Sekretarijata žena socijaldemokrata i pokretanje njihovog lista 'Jednakost', u kome je i sam objavljivao svoje članke.“ (Navedeno prema: Miloško P. Đoković, Dimitrije Tucović, Dečje novine, Gornji Milanovac 1981, str. 72-79)

17 Gaćeša 2001, str. 101.

18 Na opštinskim izborima u Beogradu SSDP je dobijala između 19% i 25% glasova – Isto, str 102; za preciznije podatke

videti u: Dimitrijević 1982, str. 159-162.

19 Gaćeša 2001, str. 103.

20 O stavovima Ota Bauera i drugih austrijskih marksista videti više u: Predrag Vranicki, Historija marksizma, knj. 1, CKD, Zagreb 1987, str. 246-267. Takođe, videti i u: Dimitrijević 1982, str. 182 i dalje.

tencijalnim međunarodnim ratovima (Štuttgart, 1907. i Kopenhagen, 1910). Otuda je i SSDP generalni uzrok ratova videla, s jedne strane, u borbi velikih imperijalističkih sila za preraspodelu teritorija, radi osvajanja novih tržišta i izvora sirovina, i, s druge strane, u militarističkoj politici domaćih dinastija i vladajućih buržoazija. Partija je stoga osuđivala austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine (1908) i suprotstavljala se šovinističkim erupcijama u Srbiji i Bugarskoj (1912-1913), kao i vojnom pohodu srpske buržoazije u Albaniji (1913). Stalna ratna huškanja vodećih kapitalističkih sila toga vremena samo su dolivala ulje na nacionalističku vatru malih balkanskih država koje su pokušavale da oslanjanjem čas na ovu čas na onu veliku „silu-zaštitnicu“ zauzmu bolju poziciju u borbi za komad teritorije na kojoj je živelo uglavnom etnički vrlo mešovito stanovništvo. Balkanske socijaldemokratske partije su rešenje nacionalnih pitanja balkanskih naroda videle na način drugačiji od nasilne izgradnje etnički čistih i međusobno odvojenih država.

Borba SSDP protiv rata ne potiče samo od formalne vernosti dogovorima i zaključcima međunarodnog radničkog pokreta. Ona ima i svoju samostalnu predistoriju. Prvo, stav koji je Partija zauzela odmah pri osnivanju, suočena sa Ilindenskim ustankom u Makedoniji (1903), išao je u smeru priznavanja Makedoniji prava na autonomiju.²¹

Drugo, u vreme aneksije Bosne i Hercegovine, Tucović je koncipirao dosledno antiratno stanovište i vojno nemešanje srpske države, pružajući ipak podršku narodu u BiH u borbi za sopstveno oslobođenje.²² Antiratna politika srpskih socijalista, koju je postavio pre svega Tucović, uglavnom je prihvaćena u pokretu.

Treće, 1910. godine, u Beogradu je, na inicijativu Tucovića, održana Prva balkanska socijaldemokratska konferencija, na kojoj je doneta rezolucija o borbi socijaldemokratskih partija za ujedinjenje balkanskog prostora u Savez slobodnih balkanskih naroda (Balkansku socijalističku federaciju) kao branu kako međusobnim sukobima balkanskih naroda, tako i imperijalističkim intervencijama spolja.²³ Konferencija je okupila 34 delegata iz Srbije, Bugarske, Turske, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Rumunije²⁴, a njeni zaključci su predstavljali pokušaj osnaživanja malih balkanskih naroda, rascepkanih i razjedinjenih, kako bi se udruženim snagama borili protiv šovinizma lokalnih režima i osvajačke politike velikih evropskih država koje su se međusobno borile za uticaj na Balkanu.

Kada je na evropskoj diplomatskoj sceni postalo jasno da u tom trenutku niko neće pokrenuti rat zbog aneksije Bosne i Hercegovine, na Balkanu je nastalo novo vrenje. Turska je početkom XX veka sve više slabila, posebno posle velikih društvenih previranja, izazvanih mladoturskom revolucijom (1908). Male balkanske države, predvođene mladim nacionalnim buržoazijama, interesno povezanih sa vanbalkanskim centrima moći, osetile su da mogu krenuti u teritorijalnu ekspanziju na račun „bolesnika sa Bosfora“, sa idejom da ga, u idealnom slučaju, i zaista potisnu sve do Bosfora. Nije bilo jednostavno da vlade Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore postignu sporazum, ali je Balkanski savez najzad sklopljen uz podršku ruskog dvora.²⁵

Prvim balkanskim ratom je postignuto relativno oslobođenje pojedinih balkanskih naroda od viševjekovne turske vladavine; ostali su nerešeni problemi makedonskog naroda, a i način na koji su balkanske saveznice tretirale albanski narod doveli su do toga da se pitanje njegovog oslobođenja direktno veže za interese imperijalnih sila. Ovim ratom je na osvojenim područjima počelo rušenje feudalnih odnosa i stvoreni su uslovi da u balkanskim zemljama ojača periferni kapitalizam.

Za razliku od Prvog, Drugi balkanski rat je nesumnjivo predstavljao sebičnu borbu dojučerašnjih balkanskih saveznica, odnosno njihovih buržoazija i dinastija za (pre)raspodelu osvojenih teritorija. Njegovim izbijanjem, i oni srpski socijalisti koji su bili skloni da Prvom balkanskom ratu, usled antifeudalnog aspekta, pripišu i karakter oslobodilačkog te da ga „manje aktivno kritikuju“ ili čak i podrže, uglavnom su uvideli svoju pogrešku.²⁶ Tako je partija 1913. godine bila jedinstvena u protivljenju međusobnom sukobu balkanskih režima koji su životom plaćali bugarski, srpski i drugi vojnici, a u koji su počele da se diplomatski mešaju i članice dva suprotstavljena imperijalistička tabora, pružajući podršku ovoj ili onoj balkanskoj državi.

Rat koji je Srbija s drugim balkanskim državama vodila protiv Osmanskog carstva, socijaldemokrati su uglavnom²⁷ odbijali, jer su opravdano pretpostavljali da će rezultat oslobodilačkih ratova biti nove male nacionalne države sa međusobnim teritorijalnim sporovima. Zato je Dimitrije Tucović govorio da „ako bi se Mačedonija prisajedinila Bugarskoj, onda bi na svakog jednog Bugarina, koji je bio oslobođen, dolazilo

21 Zorica Priklmajer-Tomanović, Radnički pokret u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine, u: Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta, Rad, Beograd 1964, str. 442 i dalje.

22 Dimitrijević 1982, str. 191-194.

23 Videti: Resolution of the First Balkan Social Democratic Conference, u: The Balkan Socialist Tradition: Balkan Socialism and the Balkan Federation, 1871-1915 (Revolutionary History, Volume 8, no 3), Porcupine Press, London 2003, str. 164-166.

24 Đoković 1981, str. 66-67.

25 Videti i: Formiranje Balkanskog saveza 1912. godine, (internet) dostupno na: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1289--1912-?lang=lat>

26 O Popovićevoj pasivizaciji u pokretu u vreme Balkanskih ratova i Kaclerovićevom uzdržavanju od skupštinskog glasanja u vezi sa ratnim kreditima 1912. godine i kasnijim revidiranjima njihovih stavova videti u: Dimitrijević 1982, str. 208 i dalje.

27 O problemu različitih shvatanja Prvog balkanskog rata unutar vođstva SSDP videti i: Dubravka Stojanović, Iskušavanje načela. Srpska socijaldemokratija i ratni program Srbije 1912-1918, TIMIT Book, Beograd 1994.

po jedan ili više zarobljenih Srba, Grka, Rumuna, Turaka itd. Ako bi se stara Srbija pridružila Srbiji, onda bi opet na jednoga slobodnoga Srbina dolazilo po dva porobljena Arnautina, Turčina itd. Mi hoćemo slobodu svoga naroda ne uništavajući slobodu drugih”²⁸. Dakle, SSDP nije prihvatila rat koji su balkanske buržoazije i dinastije pokrenule radi ostvarenja sopstvenih, ali i ciljeva drugih velikih sila koje su ih podržavale, a koji je vodio novom vidu porobljavanju navodno oslobođenih naroda (posebno makedonskog, albanskog i turskog).²⁹ Stavovi dogovoreni na partijskim diskusijama i sastancima saopštavani su javno – na mitinzima i za skupštinskom govornicom.

Tokom dugogodišnje borbe protiv ratnih priprema, posebno zahvaljujući Tucovićevim klasnim analizama, SSDP je krivce za eventualni balkanski rat protiv Turske videla i u ekspanzionizmu buržoazije malih balkanskih država i u imperijalizmu velikih evropskih sila. Na toj osnovi je izgrađen antiratni stav. To ne znači da je na Tursku gledano blagonaklono, naprotiv.³⁰ Srpski socijalisti su većinski odbacili rat kao metod rešavanja bilo kog pitanja smatrajući da se problemi ne mogu rešiti ratom i „donošenjem slobode” nego narodnom demokratskom revolucijom „odozdo” koja bi obuhvatila ceo Balkan i kojom bi se stvorila balkanska socijalistička federacija. SSDP je upozoravala da „deleći Balkan na pojedine male zemlje, vi ćete (misli se na srpsku vladu i buržoaziju – MBJ) u tome baš stvoriti izvore za nova trvenja među balkanskim narodima... Ići će posle Srbi da oslobađaju Srbe ispod bugarske vladavine, a Bugari će ići da oslobađaju Bugare ispod srbske vladavine. I onda će to izazivati neprestana trvenja”³¹. Pritom je ukazivano i na opasnost da se balkanski rat može pretvoriti u evropski rat.

Skupštinski poslanik SSDP, Dragiša Lapčević, u septembru 1912. godine, argumentovao je protiv Balkanskog saveza, tretirajući ga kao antinarodni pakt sklopljen između balkanskih dvorova i kabineta, na podsticaj ruske diplomatije i diplomatija drugih evropskih zemalja, zainteresovanih isključivo za podelu turskih teritorija.³²

28 Navedeno prema: Dubravka Stajić, Istorija socijaldemokratije. Sto godina od osnivanja SSDP – tuga i opomena, u: „Republika”, Beograd, godina XV, br. 314-315, 1-31. avgust 2003, (internet) dostupno na: <http://www.republika.co.rs/314-315/13.html>

29 O etničkim čišćenjima i nasilnim proterivanjima, pretežno muslimanskog stanovništva koje je na „oslobođenim” teritorijama živelo vekovima, i koje su tokom balkanskih ratova sprovodile vojske članica Balkanskog saveza videti u: Dubravka Stojanović, U spirali zločina: balkanski ratovi, (internet) dostupno na: http://www.irational.org/vahida/history/czkd/literature/Balkanski_ratovi_Stojanovic_D.pdf

30 Lapčević je u skupštinskoj raspravi 1912. godine izjavio da je „Turska nesreća za balkanske narode, ali ne zato što je u pitanju jedna rđava nacija već zato što u njoj caruje feudalni sistem i varvarski režim”, navedeno prema: Dimitrijević 1982, str. 204 i dalje.

31 Isto, str. 205 i dalje.

32 Isto, str. 204.

Pred kraj Prvog balkanskog rata, SSDP je u proleće 1913. godine na brojnim mitinzima i u štampi tražila mir i demobilizaciju, upozoravajući na opasnosti koje su vodile novom ratu između dotadašnjih saveznika. U to vreme ona je proširila svoju agitaciju i na vojsku.

Mirovni ugovor između balkanskih saveznica i Turske, koja je poražena u Prvom balkanskom ratu, potpisan je u Londonu, prema uslovima koje su utvrdile velike sile. Svaka od četiri balkanske države dobila je određena teritorijalna proširenja. Takođe, Albanija je dobila autonomiju pod međunarodnim pokroviteljstvom. Ugovorom je ostalo nerešeno pitanje podele Makedonije. Napetosti između Srbije i Bugarske, ali i Bugarske i Grčke oko drugih teritorija, pre svega Soluna i obala Egejskog mora, dovele su do raspada Balkanskog saveza.³³

Utemeljenost antiratnih stavova SSDP definitivno je potvrdio Drugi balkanski rat. Pogoršane odnose među saveznicama nastojala je da iskoristi Austro-Ugarska. U strahu od ratnih uspeha srpske vojske, koji su za posledicu imali i širenje mobilizacionog potencijala među južno-slovenskim podanicima žuto-crne monarhije, podržavala je teritorijalne zahteve Bugarske u želji da razbije Balkanski savez. Antanta je, a posebno Rusija, nastojala da ga sačuva kao prepreku austrougarskom prodiranju na istok. Ubrzo dolazi do međusobnog obračuna doskorašnjih saveznika, Bugarska napada Srbiju i Grčku.³⁴ Predviđanja srpske socijaldemokratije su se obistinila. Uskogrudost balkanskih nacionalizama, oslonjenih na podršku sa Zapada i Istoka, umesto na međusobni dogovor i saradnju, pokazala se u punom svetlu.

Kad su u leto 1913. godine otpočele srpsko-bugarske borbe na Bregalnici, a time počeo i Drugi balkanski rat, srpski i bugarski socijalisti istupali su protiv njega, smatrajući ga rezultatom međusobnog sukoba srpske i bugarske buržoazije i njihovih dinastija u borbi oko Makedonije.

Kratkotrajni, ali krvavi letnji sukob završen je slomom bugarske ofanzive. Dodatne gubitke Bugarskoj su nanele Rumunija i Turska. Bukureškim mirom potvrđene su vojne pobede, ali sa mnogo diplomatske kombinatorike. Makedonija je ostala podeljena, a Srbija je pripojila i Kosovo, ali ne i severno-albansko priobalje.

U jesen iste godine nastala je nova kriza, ovog puta na severu Albanije. SSDP je i tim povodom ponovo protestovala. Smatrala je da se pokušaji srpske buržoazije, dvora i vlade da se domognu izlaza na more ne mogu tolerisati ukoliko oni podrazumevaju porobljavanje albanskog naroda koji im se „isprečava na tom putu”. Partijski poslanici Kaclerović i Lapčević su javno iznosili informacije i dokaze o zločinima srpske vojske nad albanskim narodom, što je izazivalo žestoke reakcije

33 Gaćeša 2001, str 70-76.

34 Čalić 2013, str. 81-85.

poslanika građanskih stranaka i buržoaske javnosti. U skupštinskom govoru, održanom početkom 1914. godine, u debati povodom srpsko-albanskog sukoba iz 1913. godine, Lapčević je konstatovao da je ta politika bila „pogrešna, štetna i nesrećna kako za slobodu albanskog naroda tako i za mir i spokojstvo srpskog naroda“³⁵ i ukazao da to neće biti poslednji sukob. Istorija mu je dala za pravo.

Dimitrije Tucović je povodom ove tragične militarističke epizode objavio studiju „Srbija i Arbanija“, u kojoj je na materijalistički način tumačio istoriju i razvoj albanskog naroda i srpsko-albanskih odnosa, ali i opisivao i objašnjavao srpsku okupaciju severne Albanije.³⁶ On je pošao od pretpostavke da se „sa promenom ustanova i uslova života menjaju i ljudi“, a srpska elita je, polazući pravo na „srpske srednjovekovne teritorije“, smatrala „da su grobovi i vešala veći učitelj od novih ustanova“³⁷. Govoreći o propadanju plemenske organizacije društva u okolnostima prodiranja robno-novčane privrede³⁸, Tucović je osuđivao pojavu kvazinaučne i popularne publicistike u tadašnjoj Srbiji, koja je nipodaštavala „civilizacijski potencijal albanskog naroda“, pravdajući tako „civilizacijsku misiju srpske soldateske“ i koristeći argumentaciju sličnu onoj koja je bujala u Austro-Ugarskoj u vreme okupacije Bosne i Hercegovine.³⁹

Sa kongresa albanskog naroda, održanih 1878. i 1880. godine, upućeni su Porti zahtevi za nacionalnom autonomijom⁴⁰, slični onima koje su pre njega tražili i kasnije – diplomatijom i oružjem – izborili drugi balkanski narodi. Ti zahtevi nisu isključivali saradnju sa susednim slovenskim narodima, u zajedničkoj borbi, do koje je i ranije dolazilo.⁴¹ Ali, u narednim decenijama, albanski narod se uglavnom nalazio „između čekića i nakovnja, između Turske protiv čijeg jarma su se borili i balkanskih državnica koje su im nosile nov jaram. Srbija zlostavlja i progoni arbanasko naselje iz četiri zadobivena okruga, Crna Gora nadire sa severa u srce severoarbanskih plemena a Grčka traži izvesne oblasti na Jugu“⁴².

Nacionalno-oslobodilački pokret albanskog naroda je do 1913. godine odvojen od drugih balkanskih naroda i „Arbanija, blagodareći u prvom redu zavojevačkim apetitima balkanskih državnica, postala je balkanskom predstražom dveju velikih evropskih sila, Austro-

Ugarske i Italije“⁴³.

Tucović u studiji zaključuje da je srpska okupacija albanskog primorja predstavljala dokaz kako „nacionalno oslobođenje i ujedinjenje koje traži za svoj narod kapitalistička buržoazija odriče drugim narodima. Sa njenog klasnog gledišta to je prirodno i razumljivo: kada se pod mojim *klasnim* gospodarstvom nalazi moj rođeni narod, šta se bunate vi, ‘divlji’ Arbanasi, da uđete u gotov, po svima propisima moderne države ustrojen sistem pokornosti! Spoljašnja politika vladajućih klasa je samo produženje njihove unutrašnje politike. I kao što proletarijat u nekoj zemlji predstavlja jedinu društvenu klasu koja se ne može boriti za oslobođenje iz klasnoga ropstva i da ne oslobodi celo društvo, tako i socijalna demokratija ne može zastupati slobodu svoga naroda a da ne zastupa nacionalnu slobodu i svih drugih naroda. U tome je jedna od bitnih razlika u gledištu socijalne demokratije i buržoaskih partija na nacionalno pitanje“⁴⁴.

Nakon što je 1913. godine srpska vojska unela pometnju u svakodnevni život lokalnog stanovništva, namećući ogromne poreze i takse i dovodeći u pitanje njegovu ekonomsku egzistenciju, došlo je do oružanih pobuna koje su brutalno gušene. Time su srpski vladajući slojevi „otvorili svoj registar kolonijalnih ubijanja i grozota i ... mogu već dostojno stupiti u vlasničko društvo Engleza, Holanđana, Francuza, Nemaca, Talijana i Rusa“⁴⁵.

Potvrdu ispravnosti načina na koji je SSDP sagledavala opasnosti podele Balkana i mešanja velikih sila potvrdili su ne samo međusobni obračuni među pobednicama Prvog balkanskog rata, nego i svi kasniji problemi među balkanskim narodima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Suvišno je pominjati poslednju deceniju XX veka i krvavi raspad SFRJ.

PRVI SVETSKI RAT I STAVOVI PARTIJSKIH PREDSTAVNIKA NAKON TUCOVIĆA. ANTIRATNA POLITIKA I BORBA PROTIV SOCIJALPATRIOTIZMA

Sarajevski atentat (28. jun 1914. godine) poslužio je zvaničnom Beču kao dugo priželjkivani povod za pokretanje ratne mašinerije.⁴⁶ Ubistvo austrougarskog prestolonaslednika izvela je Mlada Bosna: bosansko-hercegovačka oslobodilačka, horizontalno organizovana omladinska organizacija, pro-jugoslovenski orijentisana, u duhu vremena sklona direktnoj političkoj

35 Navedeno prema: Dimitrijević 1982, str. 214.

36 Dimitrije Tucović, Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije [reprint izdanje iz 1914. godine], Radnička štampa, Beograd 1974.

37 Tucović 1974, str. 11.

38 Isto, str. 16-20.

39 Isto, str. 27-28.

40 Hannes Hofbauer, Eksperiment Kosovo: povratak kolonijalizma, Albatros plus, Beograd 2009, str. 40-43.

41 Na primer, o istoriji albansko-srpskih odnosa videti: Petrit Imami, Srbi i Albanci kroz vekove, Radio B92, Beograd 1998.

42 Tucović 1974, str. 42.

43 Isto, str. 50.

44 Isto, str. 77-78.

45 Isto, str. 108.

46 O atentatu, Gavrilu Principu i Mladog Bosni videti više u: Zlatoje Martinov, Sarajevski atentat i Prvi svetski rat. Gavril Princip – heroj ili terorista? Viewpoints from Southeast Europe, april 2014, RLS, Beograd, dostupno na: http://www.rosalux.rs/userfiles/files/Zlatoje%20Martinov_Gavrilo%20Princip-Heroj%20ili%20terorista.pdf. Takođe, videti i: Veselin Masleša, Mlada Bosna, CLS, Beograd 2013.

akciji. I do danas je ostalo nejasno da li je, direktno ili indirektno, srpska tajna služba ili neki njen deo, umešana u sam događaj.⁴⁷

Austrougarska objava rata Srbiji (28. jula 1914. godine) ubrzo će se pretvoriti u globalni sukob. Ranije prihvaćenim kongresnim odlukama Druge internacionale (Štuttgart, Kopenhagen, Bazel) podrazumevano je da će socijalistički poslanici u nacionalnim parlamentima glasati protiv odobravanja sredstava za naoružanje, tj. protiv rata. Lenjinovo shvatanje po kojem radništvo u imperijalističkom ratu treba da okrene oružje protiv vlastite buržoazije i tako osvoji vlast uneto je čak i u rezoluciju Kongresa 1907. godine u Štuttgartu. Ali, kada je do velikog rata najzad došlo, većina predstavnika socijaldemokratskih partija u odlučujućem trenutku odobrila je ratne kredite „svojim“ nacionalnim buržoazijama. Time su podržali imperijalistički rat. Nacionalne sekcije Druge internacionale su se i dalje nazivale socijaldemokratskim partijama, ali su delovale tako da su opravdavale međunarodni rat u kojem su se narodne mase međusobno istrebljivale. Malobrojna leva opozicija u međunarodnom radničkom pokretu je tu poziciju označavala kao socijal-patriotizam ili socijal-šovinizam (socijalizam na rečima, šovinizam na delu).⁴⁸

Za razliku od drugih evropskih socijaldemokratskih partija koje su se svrstale na stranu vladajućih klasa svojih država, SSDP je bila jedina celovita partija Druge internacionale koja se javno izjasnila protiv rata i glasala protiv ratnih kredita u nacionalnom parlamentu. Partija je otpočela otvorenu borbu protiv rata, u Skupštini i van nje, što nije nailazilo na previše razumevanja domaće javnosti, ali je izazivalo oduševljenje kod onih socijalističkih grupa koje su se takođe ratu protivile, kod ruskih boljševika, bugarskih „tesnih“ socijalista, nemačke frakcije oko Rose Luxemburg i Karla Liebknechta, levih manjina u Francuskoj, Holandiji, Italiji, itd.

Već na početku napada na Srbiju, u jesen 1914. godine, poginuo je na frontu Dimitrije Tucović, dugogodišnji partijski sekretar i ideolog, glavni tvorac antiratne politike SSDP.

Antiratni stav srpskih socijalista, koji je u prvom redu artikulirao Tucović, proizlazio je iz marksističke ocene ovog rata i iz sagledavanja njegovog imperijalističkog karaktera.⁴⁹ U pismu koje je Dušan Popović pisao iz zaraćene Srbije, 1915. godine, priznaje se: „Za nas je bilo jasno kao sunce, što se tiče odnosa između Srbije i Austro-Ugarske, da se naša zemlja nalazi u odbrambenom položaju... u svojoj suštini, Srbija štiti svoj život, svoju nezavisnost, koje je Austrija neprestano

ugrožavala i do Sarajevskog atentata. I ako bi ma gde socijaldemokrati uopšte imali pravo da glasaju za rat, to bi na prvom mestu bilo u Srbiji“⁵⁰.

I Lenjin je isticao da ukoliko je neka država imala prava da se brani, onda je to bila Srbija i da je utoliko značajniji stav SSDP.⁵¹ Mada je Rosa Luxemburg takođe naglašavala da se formalno gledano u slučaju Srbije može govoriti o „legitimnoj nacionalnoj odbrani“, nije zaboravljala da napomene da je Srbija samo pion u svetskoj politici i da „iza srpskog nacionalizma leži ruski imperijalizam“.⁵²

Zašto je onda SSDP odbila da prihvati i podrži ovaj rat, makar formalno bio i odbrambeni? Borba srpskih socijalista protiv rata bila je povezana sa borbom protiv vladine politike vezivanja za velike sile („petrogradska diplomatija i pariska berza“), odnosno za jedan od imperijalističkih blokova koji su pripremali međusobni okršaj. Sagledavajući imperijalistički karakter i Centralnih sila i Antante, oni su isticali da oba bloka predstavljaju neprijatelje balkanskih naroda.

U istom pismu, Popović je napisao i: „Za nas je ipak bila odlučujuća činjenica, da je rat između Srbije i Austrije bio samo mali deo, samo uvertira evropskog svetskog rata, a da poslednji, prema našem najdubljem ubeđenju, nije mogao imati nikakav drugi do izrazito imperijalistički, kapitalistički karakter. Iz tog razloga mi smo smatrali da je naša imperativna dužnost, da kao deo velike socijalističke i proleterске Internacionale svom odlučnošću istupimo protiv rata“.

Dakle, tadašnja konstelacija međunarodnih odnosa, tj. jasno naslućivanje sukoba između dva imperijalistička bloka, nije dozvoljavala da se austrougarski napad na Srbiju posmatra sa specifičnog lokalnog stanovišta male zemlje koja je napadnuta od velike imperijalističke sile. Antiratni stav srpskih socijalista proizlazio je i iz klasne socijalističke koncepcije, koja podrazumeva internacionalnu proleterску solidarnost i isključuje mogućnost da radnički pokret jedne zemlje tretira proleterijat druge zemlje kao svog neprijatelja. Osvrćući se retrospektivno na 1914. godinu, Popović je u svom članku iz 1918. godine „Srpski socijalisti i rat“ napisao: „Mi smo rešili pitanje ne sa srpskog stanovišta već sa internacionalnog i proleterčkog stanovišta. Jedna je partija socijalistička samo u koliko je u času ovih velikih tragičnih iskušenja, uostalom vrlo retkih, gotova, ne da žrtvuje, već da podredi nacionalni interes višim interesima međunarodnim i čovečanskim. Ako ona to

47 Hofbauer 2009, str. 50.

48 Lenjin, Oportunizam i krah Druge Internacionale, u: Izabrana djela, tom I, knj. 2, Kultura 1949, str. 308-318.

49 Za drugačija tumačenja „antiratnog glasanja“ videti: Mira Bogdanović, Srpski radnički pokret 1903-1914: naličje legende, Globus, Zagreb 1989.

50 Pismo objavljeno u: „Naše slovo“, Pariz, 5. septembar 1915, navedeno prema: Dimitrijević 1982, str. 229 i dalje.

51 Lenjin, Slom Druge Internacionale, u: Druga internacionala - materijal za proučavanje, Rad, Beograd 1951.

52 Rosa Luxemburg, The Junius Pamphlet: The Crisis in the German Social Democracy, u: Rosa Luxemburg Speaks, New York 1970, str. 309, navedeno prema: Dragan Plavšić, The First World War and the Balkan Federation (Introduction), u: The Balkan Socialist Tradition..., str. 229; videti i srpsko-hrvatski prevod u: Rosa Luxemburg, Izabrani spisi, Naprijed, Zagreb 1974.

ne učini, onda ona nije socijalistička, već nacionalistička... Za nas – Srpsku sekciju sadašnje Radničke internacionale, buduće čovečanske internacionale – zadatak je bio jasan, a isto tako i naša odluka: braniti Internacionalu i čovečanstvo boreći se protiv rata”⁵³.

Ipak, tokom 1916. godine, među srpskom socijalističkom emigracijom, uglavnom u Francuskoj, ali i na Solunskom frontu, počeo se javljati socijalsocijalizam. Pokušaj revizije antiratne politike SSDP nastao je, s jedne strane, pod uticajem savezničke socijalsocijalističke štampe i delovanjem agenata srpske vlade, partijskih opozicionara i bivših partijskih članova i, s druge strane, pod utiskom okupacije Srbije i daljeg razvoja ratnih događaja koji su deo članstva – i fizički odsečen od Popovića, Lapčevića i Kaclerovića – naveli da počne prihvatati program oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slovena kao politički zahtev srpskih socijalista. To ih je skupa dovelo do (in)direktne podrške ratnim ciljevima Saveznika i politici srpske vlade. Prvi inicijator okupljanja na socijalsocijalističkoj platformi bio je bivši član SSDP Milan Marinković, isključen iz Partije 1912. godine zbog pokušaja organizovanja nacionalističke partijske frakcije.⁵⁴

Oslobođenje ugnjetenih Južnih Slovena u Austro-Ugarskoj bilo je podrazumevajuće srpskim socijalistima pošto se SSDP zalagala za pravo svih naroda na samoopredeljenje. Zato je deo socijalista u emigraciji usvojio program oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slovena kao neposredan politički zahtev. Problem je bio u tome što su ga počeli povezivati sa pobedonosnim ishodom rata. Takve postavke artikulirao je socijalsocijalistički orijentisani Komitet SSDP, sa sedištem u Parizu. Komitet je tesno sarađivao sa socijalsocijalističkim snagama zemalja Saveznica, pre svega sa francuskim socijalistima, a deo njegovog vođstva je bio u dobrim odnosima sa predstavnicima Pašičeve vlade. Osim pomenutog Marinkovića, kasnije su se kao vodeće socijalsocijaliste pojavili i Velja Stojanović, Dragiša Đurić, Aca Pavlović i Sava Muzikravić.⁵⁵

Antiratnu politiku SSDP dosledno su sprovodili njeni zvanični predstavnici Dušan Popović i Triša Kaclerović tokom čitavog rata. Zahvaljujući naporima pre svega Popovića, ali i drugih socijalista-emigranata koji su mu se priključili – najagilniji je bio Ilija Milkić, stari predratni član SSDP, koji je u Švajcarskoj postao blizak stanovištima „cimervaldske levice”⁵⁶, a potom i boljševika – srpski socijalsocijalizam bio je politički likvidiran već pred kraj rata.

Nastup zvaničnih predstavnika SSDP u Štokholmu u jesen 1917. godine i diskusije koje je Popović vodio sa pojedinim predstavnicima pariskog Komiteta SSDP u Londonu početkom 1918. godine izazvali su prva kolebanja kod mnogih socijalista koji su samo privremeno „zalutali” u socijalsocijalističke vode. Tucovićev naslednik Dušan Popović je nakon toga poveo svestranu borbu protiv socijalsocijalističkih centara oko odnosa prema ratu i oko vezivanja rešenja nacionalnog pitanja austrougarskih Jugoslovena za ishod svetskog rata. Insistirao je na tome da postoji velika razlika u izboru metoda za oslobođenje: dok su socijalsocijaliste tvrdile da će pobeda u ratu doneti nacionalnu slobodu i ujedinjenje, on je u tome video samo međusobno istrebljenje radničkih masa svih zemalja. Za njega je ispravna linija bila sledeća: sloboda svih naroda i svetska demokratija mogu proisteći samo iz internacionalno koordinirane borbe radničkih klasa svih zemalja protiv postojećih društvenih i političkih poredaka, a preduslov za to jeste obustavljanje imperijalističkog sukoba. Raskrinkavajući parolu o oslobođenju malih i potlačenih naroda, kojom su se propagandno služile i Antanta i Centralne sile, Popović je tvrdio da vladajuće klase na obe strane imaju pre svega u vidu sopstvene interese.⁵⁷

Nastojanje Dušana Popovića tokom 1918. godine da antiratnu politiku SSDP proširi ponovo na sve druge evropske socijaldemokratske partije završilo je definitivnim političkim razlazom većine srpskih socijalista sa partijama Druge internacionale – onima koje su pružale podršku vladajućim slojevima u ratu i koje će u miru, narednih decenija, pokazati da su odustale od emancipatornih politika. Antiratna i antisocijalsocijalistička akcija u poslednjoj godini rata doveli su do približavanja gledišta srpskih socijalista pozicijama boljševika, čak i do neposredne podrške koju su neki među njima pružali oktobarskoj revoluciji.

Pogibija Dimitrija Tucovića (1914) i smrt Dušana Popovića (1918) bile su veliki udarac posleratnoj partijskoj orijentaciji. Zaključni kongres SSDP (1919) nije osudio socijalsocijalističku akciju u Francuskoj, nego je samo pomenuo dve strane ovog značajnog političkog obračuna, ne izjašnjavajući se o njima. Ipak, SSDP je odigrala značajnu ulogu u ujedinjenju radničkog pokreta Jugoslavije, bila je jedan od revolucionarnih zametaka iz kojih će izrasti KPJ.

ŠTA DANAS MOŽE BITI NASLEDE SRPSKE SOCIJALDEMOKRATIJE?

Ima li danas relevantnih naslednika opisane političke linije iz jugoslovenske i međunarodne istorije socijalsocijalističkog radničkog pokreta? Ko na post-jugoslovenskim prostorima može da se poziva na nasleđe srpske socijaldemokratije?

Krajem XX veka svedočili smo dvema karakterističnim

53 Navedeno prema: Dimitrijević 1982, str. 231.

54 Isto, str. 245-247.

55 Isto, str. 259-271.

56 Antiratni delovi međunarodnog radničkog pokreta, koji od 1915. godine počinju koordinisano delovati na političkoj liniji radikalne levice, što su bili temelji iz kojih će se posle Prvog svetskog rata razviti komunistička Treća internacionala. Naziv dobili po mestu održavanja konferencije (Cimervald, Švajcarska).

57 Dimitrijević 1982, str. 284-311.

vrstama zloupotreba ovog nasleđa. S jedne strane, deo snaga koje su podržavale režim Slobodana Miloševića umeo je da se, s vremena na vreme, poziva na antiimperijalizam u srpskoj socijalističkoj tradiciji, kritikujući zapadno mešanje u odnose među balkanskim, a posebno jugoslovenskim narodima. S druge strane, u inostranoj i domaćoj javnosti bilo je podržavalaca NATO intervencionizma koji su rabili Tucovićevu kritiku srpskog nacionalizma, posebno u vreme eskalacije srpsko-albanskih konflikata.⁵⁸ Značajno je primetiti da ni jedni ni drugi nisu dovodili u pitanje restauraciju kapitalizma.

Na savremenoj domaćoj *mainstream* političkoj sceni ima onih koji se predstavljaju kao politička levica ili koketiraju sa nekim njenim elementima. Među njima, jedni su formalno zadržali antinacionalizam i antimilitarizam, posmatrajući ih kao vrednosti izolovane od ekonomske sfere. Neke grupe drže do komunističke retorike, ali u „folklorno-ritualnom” smislu. Treći kritikuju zapadni imperijalizam, zalažući se za vezivanje uz navodno prijateljskiji kapitalizam sa Istoka.

Na osnovu svega rečenog, može se zaključiti da se određeni elementi socijalističkog nasleđa ne mogu posmatrati dekontekstualizovano. Za osmišljavanje savremene antikapitalističke platforme, iskustva se moraju istorizovati, političke paralele pažljivo povlačiti, a pouke izvlačiti ukoliko se mogu iskoristiti. Nasleđe srpske socijaldemokratije pripada levici koja se u Srbiji i na Balkanu tek gradi i koja će biti prava levica samo ako je socijalistička, demokratska i internacionalna.

Miloš Baković Jadžić,
sociolog, politički aktivista i
član Centra za politike emancipacije u Beogradu.

LITERATURA

Bogdanović, Mira: Srpski radnički pokret 1903-1914: naličje legende, Globus, Zagreb 1989.

Boynik, Sezgin: Dimitrije Tucović i srpsko-albanski „istoricistički” odnosi, u: SLOBODNI I SUVERENI. Umetnost, teorija i politika. Knjiga eseja i intervjua o Kosovu i Srbiji [Urednici: Vida Knežević, Kristian Lukić, Ivana Marjanović, Gordana Nikolić], Cenzura d.o.o, Institut za fleksibilne kulture i tehnologije – NAPON, Kontekst kolektiv, Novi Sad 2013.

Čalić, Mari-Žanin: Istorija Jugoslavije u 20. veku, Clio, Beograd 2013.

Čalić, Mari-Žanin: Socijalna istorija Srbije 1815-1941, Clio, Beograd 2004.

Delić, Darko: Radovan Dragović, u: „Solidarnost” [časopis grupe Marks 21], Beograd, br. 6 i 7, januar i februar 2009.

Dimitrijević, Sergije: Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918, Nolit, Beograd 1982.

Đoković, Miloško P.: Dimitrije Tucović – životni put velikana našeg i međunarodnog radničkog pokreta, Dečje novine, Gornji Milanovac 1981.

Formiranje Balkanskog saveza 1912. godine, (internet) dostupno na: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/1289--1912-?lang=lat>

Gaćeša, Nikola: Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2001.

Hofbauer, Hannes: Eksperiment Kosovo: povratak kolonijalizma, Albatros Plus, Beograd 2009.

Imami, Petrit: Srbi i Albanci kroz vekove, Radio B92, Beograd 1998.

Lenjin, Vladimir Iljič: Oportunizam i krah Druge Internacionalne, u: Izabrana djela, tom I, knj. 2, Kultura, Zagreb 1949.

Lenjin, Vladimir Iljič: Slom Druge Internacionalne, u: Druga internacionala, materijal za proučavanje, Rad, Beograd 1951.

Luxemburg, Rosa: Izabrani spisi, Naprijed, Zagreb 1974.

Martinov, Zlatoje: Sarajevski atentat i Prvi svetski rat. Gavrilo Princip – heroj ili terorista?, Viewpoints from Southeast Europe, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd 2014, dostupno na: http://www.rosalux.rs/userfiles/files/Zlatoje%20Martinov_Gavrilo%20Princip-Heroj%20ili%20terorista.pdf

Masleša, Veselin: Mlada Bosna, Centar za libeterske studije, Beograd 2013.

Milanović, Vladimir: Prvi svetski rat i radnički pokret, u: Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta, Rad, Beograd 1964.

Mitrović, Andrej: Srbija u Prvom svetskom ratu, dopunjeno izdanje, Stubovi kulture, Beograd 2004.

Perović, Latinka: Srpski socijalisti 19. veka, Rad, Beograd 1985.

58 Vid. šire u: Živković Andreja: The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation, 1871-1915, General Introduction, u: The Balkan Socialist Tradition..., str. 10-12.

Plavšić, Dragan: The First World War and the Balkan Federation (Introduction), u: The Balkan Socialist Tradition: Balkan Socialism and the Balkan Federation, 1871-1915 (Revolutionary History, Volume 8, no 3), Porcupine Press, Socialist Platform Ltd, London 2003, str. 226-232.

Priklmajer-Tomanović, Zorica: Radnički pokret u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine, u: Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta, Rad, Beograd 1964.

Resolution of the First Balkan Social Democratic Conference, u: The Balkan Socialist Tradition: Balkan Socialism and the Balkan Federation, 1871-1915 (Revolutionary History, Volume 8, no 3), Porcupine Press, Socialist Platform Ltd, London 2003, str.164-166.

Stajić, Dubravka: Istorija socijaldemokratije. Sto godina od osnivanja SSDP – tuga i opomena, u: „Republika“, godina XV, Beograd, br. 314-315, 1-31. avgust 2003, (internet) dostupno na: <http://www.republika.co.rs/314-315/13.htm>

Stojanović, Dubravka: Iskušavanje načela. Srpska socijaldemokratija i ratni program Srbije 1912-1918, TIMIT Book, Beograd 1994.

Stojanović, Dubravka: U spirali zločina: balkanski ratovi, (internet) dostupno na: http://www.irational.org/vahida/history/czkd/literature/Balkanski_ratovi_Stojanovic_D.pdf

Tomić, Đorđe – Stojaković, Krunoslav: Iz povijesti jugoslavenske ljevice od početka 19. stoljeća do izbijanja Drugog svjetskog rata. Skica poglavlja koje nedostaje, Perspektive 07/2013, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd 2013.

Tucović, Dimitrije: Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije [reprint izdanje iz 1914. godine], Radnička štampa, Beograd 1974.

Vranicki, Predrag: Historija marksizma, knj. 1, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1987.

Živković, Andreja: The Balkan Socialist Tradition and the Balkan Federation, 1871-1915, General Introduction, u: The Balkan Socialist Tradition: Balkan Socialism and the Balkan Federation, 1871-1915 (Revolutionary History, Volume 8, no 3), Porcupine Press, Socialist Platform Ltd, London 2003, str. 2-12.2

ROSA LUXEMBURG STIFTUNG

Gospodar Jevremova 47/11,
11000 Belgrade, Serbia
Tel: +381 11 334 65 49, 328 30 71
Fax +381 11 334 64 25
info@rosalux.rs · www.rosalux.rs
Pib: 106427900

Stavovi izneti u ovom tekstu su stavovi autora ili autorke
i ne moraju nužno da se poklapaju sa stavovima
Rosa Luxemburg Stiftung-a.

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

